Materiallar to’plami · Conference Proceedings

“Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlarni ta’minlash: global chaqiriqlar va milliy yechimlar(Fuqarolarning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlari: transmilliy muammolar va ularni hal etish mexanizmlari)”

01 October – 14 November 2026

UDK 1

IQTISODIY, IJTIMOIY VA MADANIY HUQUQLARNI TA’MINLASH: GLOBAL CHAQIRIQLAR VA MILLIY YECHIMLAR

# O‘LIMNI ANGLASH VA HAYOT MAZMUNINI SHAKLLANTIRISH DIALEKTIKASI: MAVJUDLIKNING CHEGARALILIGI, EKZISTENSIAL XAVOTIR VA MA’NAVIY O‘ZINI BELGILASH

Feruzaxon Ahmadjon qizi Mirzayeva*

*Farg‘ona davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi, tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)*

✉ mirzayeva@gmail.com

**ANNOTATSIYA**

Maqolada o‘limni anglash inson hayotini ma’nosizlantiruvchi yakuniy hodisa emas, balki tanlovlar, munosabatlar va mas’uliyatning qadrini ochib beruvchi ekzistensial chegara sifatida tahlil qilinadi. Mavjudlikning chegaraliligi, ekzistensial xavotir, qayg‘u, biografik davomiylik va ma’naviy o‘zini belgilash munosabatlari dialektik hamda fenomenologik metodlar asosida yoritiladi.

**Kalit so‘zlar**

o‘limni anglash, hayot mazmuni, chegaralilik, ekzistensial xavotir, qayg‘u, ma’naviy o‘zini belgilash, raqamli xotira.

DOI: 10.5281/zenodo.23682510

## KIRISH

O‘lim inson tajribasining muqarrar, biroq bevosita to‘liq boshdan kechirilmaydigan chegarasidir. Inson boshqalarning o‘limi, kasallik, qarish va yo‘qotish orqali o‘zining ham vaqt jihatdan cheklangan mavjudot ekanini anglaydi. Bu anglash ikki qarama-qarshi ta’sir ko‘rsatishi mumkin: u xavotir, ma’nosizlik va faoliyatsizlikni kuchaytiradi yoki tanlovlarni aniqlashtirib, munosabatlar va mas’uliyatning qadrini ochadi. Qadriyatlar transformatsiyasi va dunyoqarash shakllanishi haqidagi mahalliy tadqiqotlar hayotiy ma’no shaxsning individual kechinmasi bilan birga ijtimoiy va madaniy muhitda shakllanishini ko‘rsatadi [1; 2].

O‘lim haqidagi zamonaviy falsafiy muhokamada ikki soddalashtirish mavjud. Birinchisi o‘limni faqat biologik tugashga tenglashtiradi va uning biografik, axloqiy hamda munosabatli mazmunini chetga suradi. Ikkinchisi esa o‘limni avtomatik ravishda autentiklikka olib keluvchi “uyg‘otuvchi” hodisa sifatida romantiklashtiradi. Aslida chegaralilikni anglash insonni ham ma’naviy o‘zini belgilashga, ham destruktiv qo‘rquvga olib kelishi mumkin. Natija shaxsning ijtimoiy qo‘llab-quvvatlanishi, ma’naviy resurslari va o‘z hayotini talqin qilish qobiliyatiga bog‘liq [3; 4].

Maqolaning maqsadi o‘limni anglash, ekzistensial xavotir va hayot mazmuni o‘rtasidagi dialektik mexanizmni ishlab chiqishdir. Tadqiqot savollari: chegaralilik qachon ma’noni kuchaytiradi va qachon uni yemiradi; qayg‘u shaxs o‘zligini qanday qayta tashkil etadi; raqamli izlar o‘limdan keyingi mavjudlik tasavvurini qanday o‘zgartiradi? Ilmiy yangilik “chegaralilik–xavotir–ma’no–loyiha” konturi, qayg‘uni biografik qayta qurish jarayoni sifatida talqin qilish va raqamli xotiraning axloqiy chegaralarini belgilashda namoyon bo‘ladi.

MATERIALLAR VA METODLAR

Manbalar majmuasi mahalliy qadriyat va dunyoqarash tadqiqotlari [1; 2], amaliy falsafa hamda zamonaviy evdemonistik etika haqidagi rus tilidagi ishlar [3; 4], qayg‘u va hayot mazmuni bo‘yicha Britaniya ilmiy muhitidagi fenomenologik izlanishlar [5; 6], shuningdek, onlayn o‘lim va rezonansli hayot konsepsiyasiga doir xalqaro tadqiqotlarni [7; 8] birlashtiradi. Manbalar insonning o‘limga munosabatini individual psixologik holatdan tashqariga chiqarib, ijtimoiy e’tirof, xotira, axloqiy burch va texnologik vositachilik bilan bog‘lash imkonini berdi.

Tadqiqotda fenomenologik tavsif, ekzistensial tahlil, dialektik rekonstruksiya, narrativ yondashuv va normativ baholash qo‘llandi. Fenomenologik usul qayg‘uda dunyoning “begonalashishi”, vaqtning o‘zgarishi va yo‘qotilgan shaxsning yo‘qligiga qaramay davom etuvchi munosabatni tavsiflaydi [5]. Narrativ yondashuv o‘limni anglash shaxsning hayotiy hikoyasi va kelajak loyihasini qanday qayta tuzishini ko‘rsatadi. Normativ tahlil esa xotirani saqlash, raqamli profilni davom ettirish va marhum obrazidan foydalanishning rozilik hamda qadr-qimmat bilan bog‘liq chegaralarini aniqlaydi [7].

Maqola klinik depressiya, murakkab qayg‘u yoki suitsidal xatti-harakatni tashxislamaydi. “Ekzistensial xavotir” insonning mavjudligi chegaralanganini anglashdan tug‘iluvchi fundamental bezovtalikni, “ma’no” esa hayot voqealarining bog‘liqligi, ahamiyati va yo‘nalishini anglashni bildiradi. Ushbu farqlash o‘lim haqidagi falsafiy tahlilni tibbiylashtirishdan saqlaydi, ayni vaqtda real ruhiy azobni romantiklashtirishga yo‘l qo‘ymaydi.

## NATIJALAR

Birinchi natija o‘limning ikki xil chegaraviy funksiyasini farqlashdir. Negativ funksiya kelajak imkoniyatlarining tugashi, munosabatlarning uzilishi va nazoratning yo‘qolishini anglatadi. Konstruktiv funksiya esa vaqtning cheklanganligi sababli tanlovlarning qadrini, kechiktirish xarajatini va boshqalar oldidagi mas’uliyatni yaqqol qiladi. Shuning uchun o‘lim hayotga ma’no “bermaydi”, biroq ma’no haqidagi savolni kechiktirib bo‘lmaydigan darajada keskinlashtiradi. Mazmun shaxsning o‘limdan qo‘rqishi yoki qo‘rqmasligida emas, chegaralilik sharoitida nimaga sodiq qolishida namoyon bo‘ladi.

Ikkinchi natija ekzistensial xavotirni oddiy qo‘rquvdan ajratishdir. Qo‘rquv odatda muayyan obyektga yo‘naladi va himoya strategiyasi bilan kamayishi mumkin. Ekzistensial xavotir esa dunyoning o‘zi va shaxsning undagi o‘rni ishonchliligiga taalluqlidir. U kelajak rejalari, kasbiy rol, yaqin munosabat va axloqiy ustuvorliklarni qayta ko‘rib chiqishga majbur qiladi. Biroq xavotirni ma’naviy o‘sishning kafolati deb bo‘lmaydi; ijtimoiy yakkalanish va ma’noli muloqotning yo‘qligi uni falajlovchi holatga aylantirishi mumkin.

Uchinchi natija hayot mazmunini uch tarkibda ko‘rishdir: bog‘liqlik voqealar va qarorlarning biografik yaxlitligi; ahamiyat shaxs uchun qadrli bo‘lgan munosabat va faoliyatlar; yo‘nalish kelajakni tashkil qiluvchi loyiha. O‘limni anglash ushbu tarkiblarning har birini sinovdan o‘tkazadi. Agar shaxsning ma’nosi faqat cheksiz davom etish yoki tashqi muvaffaqiyatga bog‘langan bo‘lsa, chegaralilik ma’noni yemiradi; agar u munosabat, g‘amxo‘rlik va mualliflik bilan bog‘langan bo‘lsa, chegaralilik ularni aniqlashtiradi [6; 8].

Qayg‘u yo‘qotilgan inson haqidagi fikrlar yig‘indisi emas, balki butun tajriba dunyosining qayta tashkil topishidir. Yaqin kishi vafot etganda kundalik joylar, odatlar va kelajak rejalarining ma’nosi o‘zgaradi; shaxs nafaqat boshqasini, balki u bilan bo‘lgan o‘zini ham yo‘qotadi. Ratcliffe qayg‘uning bir xil hissiy epizod emas, dunyoni idrok etishning davomli o‘zgarishi ekanini ko‘rsatadi [5]. Shu asosda qayg‘u “unutish” bilan tugaydigan jarayon sifatida emas, munosabatning yangi shaklini topish sifatida talqin qilinadi.

Biografik qayta qurish uch bosqichni qamrab oladi. Birinchi bosqichda yo‘qotish faktini tan olish va uning real oqibatlarini anglash yuz beradi. Ikkinchi bosqichda xotiralar yangi hayotiy vaziyat bilan bog‘lanadi; marhum bilan munosabat tashqi muloqotdan ichki axloqiy va narrativ aloqaga o‘tadi. Uchinchi bosqichda kelajak loyihasi qayta tuziladi. Bu bosqichlar chiziqli emas: anniversariyalar, joylar yoki raqamli eslatmalar qayg‘uni yana kuchaytirishi mumkin. Sog‘lom qayta qurish yo‘qotishni inkor etmasdan hayotning yangi imkoniyatlarini qabul qilishni talab qiladi.

Raqamli muhit xotirani saqlash va yo‘qotishni boshdan kechirish usullarini o‘zgartiradi. Profil, yozishma va suratlar marhumning “raqamli qoldig‘i” sifatida davom etadi. Bu davomiylik taskin berishi mumkin, biroq algoritmik eslatma yoki sun’iy intellekt asosidagi avatar marhumning roziligi, obrazning haqqoniyligi va yaqinlarning qayg‘u jarayoniga ta’siri bilan bog‘liq axloqiy savollar tug‘diradi [7]. Demak,

raqamli xotira biologik o‘limni bekor qilmaydi; u borlik va yo‘qlik o‘rtasidagi ramziy chegarani murakkablashtiradi.

Taklif etilgan kontur o‘limni anglashdan hayotiy o‘zini belgilashgacha bo‘lgan jarayonni to‘rt bo‘g‘inda ko‘rsatadi. Chegaralilik vaqt va imkoniyatlarning tugallanuvchanligini bildiradi. Xavotir mavjud tartibning zaifligini ochadi. Ma’no shaxs nimani qadrli deb bilishini aniqlaydi. Loyiha esa ushbu qadriyatlarni konkret harakat va munosabatlarga aylantiradi. Kontur aylana shaklida ishlaydi: loyiha yangi tajriba yaratadi, tajriba esa chegaralilik va ma’no haqidagi tushunchani qayta shakllantiradi.

**1-jadval. “Chegaralilik xavotir, ma’no, loyiha” ekzistensial konturi**

| Bo‘g‘in | Asosiy tajriba | Konstruktiv imkoniyat | Destruktiv xavf |
|---|---|---|---|
| **Chegaralilik** | Vaqt va imkoniyatlarning cheklanganligi | Ustuvorliklarni aniqlash | Nihilizm yoki inkor |
| **Xavotir** | Tayanchlarning beqarorligi | Refleksiya va hushyorlik | Falajlovchi qo‘rquv |
| **Ma’no** | Bog‘liqlik, ahamiyat va yo‘nalish | Qadriyaviy aniqlik | Tashqi statusga qaramlik |
| **Loyiha** | Kelajakni amaliy tashkil etish | Mas’uliyatli harakat | Cheksiz kechiktirish yoki majburlash |

Ma’naviy o‘zini belgilash o‘lim haqidagi tayyor diniy yoki dunyoviy javobni qabul qilish bilangina cheklanmaydi. U shaxsning o‘z chegaraliligini boshqalar hayotining qadrini tan olish bilan bog‘lashini talab qiladi. O‘limni anglash faqat “mening vaqtim”ni qadrlashga olib kelsa, u xudbinlikni kuchaytirishi mumkin. Axloqiy jihatdan maqbul o‘zini belgilash o‘z kelajagini qurish bilan birga, boshqalarning zaifligi va vaqtini hurmat qilishni ham qamrab oladi. Shu sababli ma’no individual his emas, munosabatli va javobgarlikka asoslangan kategoriya hisoblanadi.

Bunday yondashuvda to‘rtta mezon muhim: hayotiy qarorlarning ongli muallifligi; yaqinlar va jamoa oldidagi oqibatlarni hisobga olish; qayta ko‘rib chiqish qobiliyati; azob va yo‘qotishni inkor etmaslik. Ma’no qat’iy va bir marta topiladigan formulaga aylanmasligi kerak. Shaxsning sog‘lig‘i, munosabatlari va ijtimoiy holati o‘zgarganda uning mazmun manbalari ham qayta talqin qilinadi. Amaliy falsafa bu jarayonda tayyor tasalli berishdan ko‘ra savollarni aniq qo‘yish va qarorlarning axloqiy oqibatlarini ochishga xizmat qiladi [3; 4].

Jamiyat darajasida o‘limni anglash madaniyati palliativ yordam, motam marosimlari, raqamli meros va avlodlararo xotira siyosati bilan bog‘liq. Institutsiyalar o‘limni faqat statistik yo‘qotish sifatida ko‘rsa, shaxsiy qayg‘u va qadr-qimmat ko‘rinmay qoladi. Aksincha, o‘lim haqida ochiq, majburlovsiz va hurmatli muloqot mavjud bo‘lsa, fuqarolar hayotning chegaraliligi bilan yolg‘iz qolmaydi. Shunday muhit ekzistensial xavotirni ijtimoiy hamjihatlik va g‘amxo‘rlik amaliyotiga aylantirishi mumkin.

## MUHOKAMA

Natijalar o‘lim va ma’no o‘rtasidagi ikki qarama-qarshi tezisni muvozanatlashtiradi. Bir tezisga ko‘ra, o‘lim barcha loyihalarni bekor qilgani uchun hayotni ma’nosiz qiladi. Ikkinchi tezis o‘lim bo‘lmaganida tanlovning shoshilinchligi va qadr-qimmati yo‘qolishini ta’kidlaydi. Taklif etilgan kontur ushbu bahsni “o‘lim ma’no beradimi?” savolidan “chegaralilik qaysi ijtimoiy va biografik sharoitlarda ma’noli loyihaga aylanadi?” savoliga ko‘chiradi. Bu o‘zgarish abstrakt metafizik bahsni shaxsning konkret munosabatlari va institutlar mas’uliyati bilan bog‘laydi.

Rosa hayotning rezonansli shaklini shaxsning dunyo bilan javobchan munosabati orqali tushuntiradi [8]. Hauskeller ma’no va o‘lim o‘rtasidagi munosabatni zamonaviy falsafaning markaziy savoli sifatida qo‘yadi [6]. Ratcliffe qayg‘uda dunyo tuzilishining o‘zgarishini fenomenologik jihatdan yoritadi [5], Stokes esa raqamli izlar o‘limdan keyingi davomiylikni qanday murakkablashtirishini ko‘rsatadi [7]. Maqolaning hissasi ushbu yo‘nalishlarni bitta dialektik jarayonda birlashtirish va ma’naviy o‘zini belgilashning protsessual mezonlarini ishlab chiqishdir.

Modelning cheklovi turli diniy, madaniy va avlodiy kontekstlarda o‘lim haqidagi tasavvurlar keskin farqlanishidadir. Shu bois keyingi tadqiqotlarda intervyular, biografik narrativlar, motam amaliyotlari va raqamli meros siyosati qiyosiy o‘rganilishi kerak. Nazariy natija esa aniq: o‘limni anglash na ma’no kafolati, na ma’nosizlik hukmi; u shaxsning qadriyat, munosabat va mas’uliyatlarini qayta tashkil etadigan ekzistensial sinovdir.

## XULOSA

Maqolada mavjudlikning chegaraliligi, ekzistensial xavotir va hayot mazmuni o‘rtasidagi munosabat dialektik tizim sifatida asoslandi. Birinchidan, o‘lim biologik yakun bilan birga shaxsning vaqt, tanlov va mas’uliyat haqidagi tushunchalarini qayta tashkil etuvchi ekzistensial chegara ekanligi ko‘rsatildi. Ikkinchidan, ekzistensial xavotir muayyan

xavfdan qo‘rqishdan farqlanib, hayot tayanchlarining zaifligini ochuvchi fundamental tajriba sifatida talqin qilindi. Uchinchidan, hayot mazmuni bog‘liqlik, ahamiyat va yo‘nalishning birligi sifatida aniqlanib, uning faqat subyektiv kayfiyat yoki tashqi yutuqqa tenglashtirilmasligi asoslandi. To‘rtinchidan, qayg‘u yo‘qotilgan shaxsni unutish emas, biografik dunyo va kelajak loyihasini qayta qurish jarayoni ekani ochildi. Beshinchidan, raqamli izlar va sun’iy davomiylik o‘limning ramziy chegaralarini murakkablashtirishi, ammo biologik yo‘qlikni bekor qilmasligi belgilandi. “Chegaralilik, xavotir, ma’no, loyiha” konturi o‘limni romantiklashtirmasdan uning refleksiv va axloqiy imkoniyatlarini tushuntiradi.

Amaliy jihatdan palliativ yordam, ta’lim, oilaviy maslahat va raqamli meros siyosatida o‘lim haqida hurmatli muloqot, shaxs roziligi, yaqinlarning qayg‘u huquqi va raqamli qoldiqlardan foydalanish chegaralari ishlab chiqilishi zarur. Kelgusida kontur turli yosh, diniy va madaniy guruhlardagi biografik intervyular asosida tekshirilishi mumkin.

## FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Inagamova F.X. Qadriyatlar transformatsiyasi va hozirgi davr voqeliklari // Falsafa va huquq. 2026. № 1. (p. 66–69).

2. Inoyatova S.J. Oilaviy munosabatlarda shaxsning milliy va umummadaniy dunyoqarashining shakllanishidagi shart-sharoitlar // FarDU. Ilmiy xabarlar. 2023. Vol. 29, № 1. (p. 207–211). DOI: 10.56292/SJFSU/vol29_iss1/a45.

3. Гусейнов А.А. Практическая философия: традиция и современные тенденции // Этическая мысль. 2023. Т. 23, № 1. (p. 5–26). DOI: 10.21146/2074-4870-2023-23-1-5-26.

4. Прокофьев А.В. Обоснование морали в современной эвдемонистической этике // Этическая мысль. 2020. Т. 20, № 1. (p. 32–51).

5. Ratcliffe M. Grief and the Unity of Emotion // Midwest Studies in Philosophy. 2017. Vol. 41, No. 1. (p. 154–174). DOI: 10.1111/misp.12071.

6. Hauskeller M. Introduction: Death and Meaning // Royal Institute of Philosophy Supplement. 2021. Vol. 90. (p. 1–10). DOI: 10.1017/S1358246121000205.

7. Stokes P. Death and Survival Online // Exploring the Philosophy of Death and Dying: Classical and Contemporary Perspectives. New York: Routledge, 2021. (p. 200–207). DOI: 10.4324/9781003106050-36.

8. Rosa H. Dynamic Stabilization, the Triple A Approach to the Good Life, and the Resonance Conception // Questions de communication. 2017. No. 31. (p. 437–456). DOI: 10.4000/questionsdecommunication.11228.